

Duurzaamheid meer dan alleen milieu

De begrippen duurzaamheid en welvaart staan de laatste jaren volop in de belangstelling. Enerzijds dringt steeds meer het besef door dat het bruto binnenlands product (bbp) weliswaar een goede beschrijving van de productie van goederen en diensten weergeeft, maar dat het niet alle aspecten van welvaart in de breedste zin des woords meet. Anderzijds is het, vanwege de schaarste aan hulpbronnen, niet meer vanzelfsprekend dat de huidige welvaart in lengte van dagen in stand blijft. De oppervlakte van de aarde is eindig, de voorraad grondstoffen is eindig, maar ook machines, een gezonde bevolking en andere noodzakelijke hulpbronnen zijn niet in onbeperkte mate aanwezig. Het op verantwoorde wijze omgaan met de beschikbare hulpbronnen is een van de kernpunten van het debat rond duurzaamheid.

In de afgelopen jaren zijn er verschillende methoden ontwikkeld om welvaart en duurzaamheid beter in beeld te krijgen. In dit artikel wordt de internationaal aanbevolen kapitaalbenadering besproken en geïllustreerd. Deze benadering gaat ervan uit dat duurzaamheid wordt voortgebracht door een beroep te doen op de hulpbronnen (kapitalen) van een samenleving. Het gebruik van deze hulpbronnen mag echter niet ten koste gaan van de kwaliteit van leven elders en later. Er worden vier kapitaaltvormen onderscheiden: economisch, natuurlijk, menselijk en sociaal. Per kapitaaltvorm komen een of meer specifieke onderwerpen aan bod. Hierbij wordt de positie van Nederland besproken ten opzichte van andere landen uit de Europese Unie.

Welvaart breder dan bbp

Bij discussies over duurzaamheid komt onvermijdelijk het begrip 'welvaart' ter sprake. De dikke Van Dale beschrijft welvaart als 'een toestand van gunstige ontwikkeling in maatschappelijk en vooral economisch opzicht'. In de literatuur wordt welvaart omschreven als de behoeftebevrediging door middel van schaarse goederen en diensten. Het begrip welvaart wordt in dit artikel en in hedendaagse discussies over duurzaamheid in veel bredere zin opgevat dan louter financieel-economisch. Het omvat ook factoren als vrije tijd, onbetaald werk, werkgelegenheid, sociale cohesie en de kwaliteit van de natuurlijke leefomgeving. Welvaart in brede zin wordt dan ook bij lange na niet gedekt door economische kernbegrippen als het bbp of het bruto nationaal inkomen. De grondlegger van het systeem van nationale rekeningen, Simon Kuznets, wees er al op dat een kengetal als het bbp niet bedoeld was als maat voor welzijn of welvaart, maar voor het verkrijgen van inzicht in de productiecapaciteit en de inkomensvorming van een land.

Bij duurzaamheid gaat het niet alleen om de huidige welvaart, maar om het vermogen om (toekomstige) welvaart te verschaffen zonder dat het ten koste gaat

van de beschikbare hulpbronnen. Natuurlijke hulpbronnen zijn namelijk schaars. Maar ook een hoogopgeleide en gezonde bevolking, goed werkende sociale netwerken, maatschappelijk vertrouwen, machines en infrastructuur, en andere hulpbronnen zijn niet in onbeperkte mate aanwezig. Duurzaamheid gaat daarom niet alleen over de vraag van ‘nu’ maar ook nadrukkelijk over de belangen van ‘later’. Men spreekt dan ook van een duurzame ontwikkeling. De bovenstaande aspecten van duurzaamheid zijn door de ‘Brundtland-Commissie’¹⁾ samengebracht in de volgende definitie:

“Duurzame ontwikkeling is een ontwikkeling die tegemoet komt aan de noden van het heden zonder de behoeftetevoorziening van de toekomstige generaties in het gedrang te brengen”.

Om welvaart en duurzaamheid te meten zijn er verschillende methoden ontwikkeld. Grofweg kunnen deze onderverdeeld worden in twee groepen: de zogenaamde samengestelde indicatoren en de indicatorensets (zie kader a).

Kader a

Samengestelde indicatoren versus indicatorensets

Vanwege de beperkingen van het bbp of andere vergelijkbare macro-economische aggregaten als welvaartsindicator zijn er diverse samengestelde indicatoren ontwikkeld om welvaart en duurzaamheid te meten. In de meeste gevallen corrigeren deze indicatoren het bbp op de één of andere manier. In het Nederlandse debat spelen vooral de volgende samengestelde indicatoren een rol.

Duurzaam Nationaal Inkomen (DNI)

Deze indicator houdt rekening met de negatieve milieu-effecten van het economisch handelen. Hierdoor is het bbp altijd hoger dan het DNI. Het verschil tussen het bbp en het DNI geeft informatie over de afstand tussen het huidige productieniveau en het productieniveau in een duurzame situatie. Hoe kleiner de afstand tussen de twee in de loop der tijd wordt, des te duurzamer de economische ontwikkeling genoemd kan worden.

Index voor een Duurzame Samenleving (IDS)

Deze index houdt niet alleen rekening met het milieu, maar brengt veel aspecten van duurzaamheid bij elkaar in één getal. De index laat zien waar de knelpunten liggen en op welke terreinen veranderingen nodig en mogelijk zijn om tot een duurzame samenleving te komen. De IDS is een veelzijdige maar tevens overzichtelijke index en is berekend voor 150 landen, wat de internationale vergelijkbaarheid vergroot.

¹⁾ VN (1987). *Brundtland Commission Report*.

Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW)

De ISEW corrigeert het bbp op een twintigtal onderdelen, zowel positief als negatief. Kort gezegd neemt de index de uitgaven voor private consumptie als uitgangspunt, telt daar de waarde van onbetaalde huishoudelijke arbeid en een deel van de overheidsuitgaven voor onderwijs en gezondheidszorg bij. Kosten aan uitkeringen voor bijvoorbeeld werkloosheid en arbeidsongeschiktheid, uitgaven aan defensie, maatschappelijke kosten van milieuvervuiling en de uitputting van het natuurlijk kapitaal worden in mindering gebracht.

Ecological Footprint (EF)

Deze indicator meet hoeveel bioproductieve oppervlakte (grond of water) de bevolking nodig zou hebben om op duurzame basis de geconsumeerde hernieuwbare hulpbronnen te produceren en om het geproduceerde afval te absorberen met gebruikmaking van de gangbare technologie. Feitelijk drukt deze indicator in hectares uit hoeveel beslag productie en consumptie leggen op aarde. De EF presenteert de milieudruk krachtig en duidelijk, maar houdt alleen rekening met het milieu.

Het grootste voordeel van samengestelde indicatoren is dat ze een krachtig communicatiemiddel vormen: omdat ze uitgedrukt worden in één getal, zijn ze makkelijk op een eenduidige wijze te interpreteren. Interessante trends kunnen worden geschetst en landen kunnen onderling vergeleken worden. Het nadeel van een samengestelde index is dat deze per definitie opgebouwd is uit achterliggende subindicatoren die worden gewogen. De weging maakt de samengestelde indices in meerdere of mindere mate subjectief.

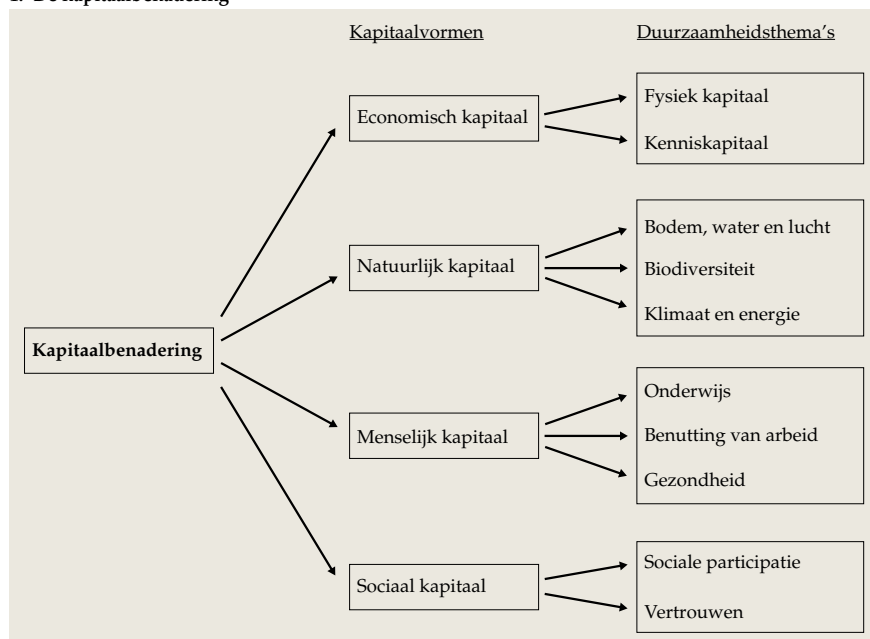
Vanwege bovengenoemde nadelen hebben veel landen en internationale instellingen 'indicatorensets' ontwikkeld om duurzame ontwikkeling en/of welvaart te meten. Deze methode vermijdt de wegingsproblematiek van de samengestelde indicatoren. Er worden deelproblemen in kaart gebracht: het belang van elk van deze problemen wordt overgelaten aan politiek en maatschappij. De in dit artikel besproken kapitaalbenadering is een voorbeeld van deze methode.

Duurzaamheid vanuit de kapitalen

De Brundtland-definitie beschrijft duurzaamheid als het op een zodanige wijze realiseren van welvaart voor de huidige generatie dat de welvaart van toekomstige generaties niet onder druk komt te staan. De hoeveelheid hulpmiddelen dient minimaal constant te blijven, zodat volgende generaties de mogelijkheid hebben hun welvaartsdoelen te verwezenlijken. Een manier om deze definitie te operationaliseren is de zogenaamde kapitaalbenadering. Deze benadering van duurzaamheid gaat ervan uit dat de hoeveelheid hulpbronnen kan worden gemeten met

behulp van diverse soorten kapitaal, omdat welvaart wordt voortgebracht door een beroep te doen op de hulpbronnen (het kapitaal) van een samenleving. Hierbij worden de volgende vier soorten kapitaal onderscheiden: economisch kapitaal, natuurlijk kapitaal, menselijk kapitaal en sociaal kapitaal. Bij ieder kapitaalvorm hoort een aantal duurzaamheidsthema's. Deze thema's worden met behulp van indicatoren geoperationaliseerd.

1. De kapitaalbenadering

Inherent aan de kapitaalbenadering is een langetermijnperspectief, omdat veranderingen in veel indicatoren vaak niet op de korte termijn zichtbaar zijn. Door na te gaan of, en zo ja, in welke mate onze samenleving inteert op kapitaalvormen, wordt een indruk verkregen of er voor toekomstige generaties voldoende hulpbronnen over zullen blijven voor hun behoeftebevrediging. De indicatoren van de kapitaalvormen zijn nationaal gericht, terwijl sommige dimensies ervan internationaal getint zijn. Zo worden bijvoorbeeld broeikasgassen die ontstaan door Nederlandse productie van goederen – terwijl de goederen bedoeld zijn voor de export – tot de Nederlandse broeikasgasemissie gerekend. Men kan zich afvragen wie de vervuiler is: de Nederlandse producent of de buitenlandse consument.

Het formuleren van duurzaamheidsbeleid gaat in de praktijk vaak gepaard met het maken van keuzes, in een omgeving van schaarste en onzekerheid. Bij het maken van noodzakelijke keuzes kunnen niet alle doelen tegelijk worden bereikt. Meer van het één betekent vaak minder van het andere. Dit is niet altijd het geval,

soms is er sprake van synergie. Als bijvoorbeeld maatregelen worden genomen om het energieverbruik te verminderen, heeft dat niet alleen een positieve invloed op het klimaat, maar gaan de energiekosten ook omlaag en verbetert de voorzieningszekerheid.

De kapitaalbenadering is een internationaal aanbevolen methode om duurzaamheid te meten vanuit een theoretisch perspectief. Een recent gezamenlijk rapport van de Verenigde Naties, Eurostat en de OESO stelt voor om deze methode verder te ontwikkelen en op termijn in alle landen in te voeren zodat de internationale vergelijkbaarheid wordt bevorderd. Hieronder wordt dieper ingegaan op de verschillende kapitaalvormen. Voor elke kapitaalvorm wordt Nederland aan de hand van een of meer indicatoren vergeleken met andere landen uit de Europese Unie. In de grafieken zijn naast Nederland telkens dezelfde landen opgenomen; deze vormen een dwarsdoorsnede van de Europese Unie.

Economisch kapitaal

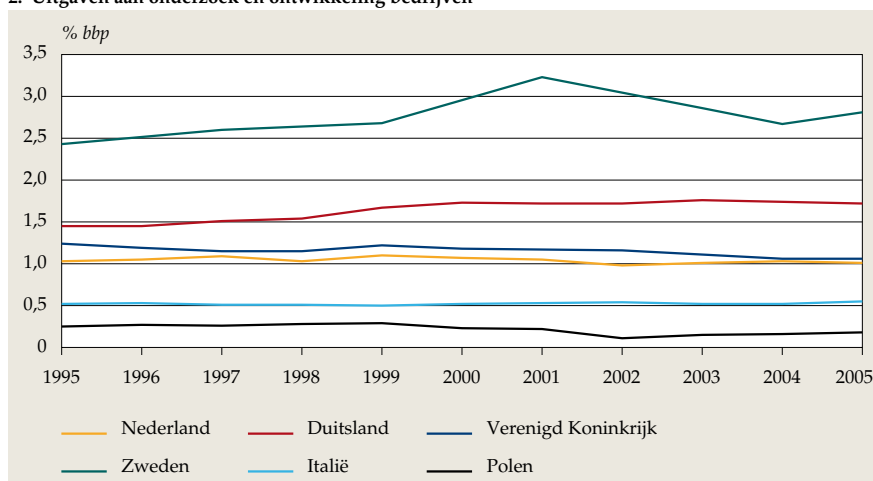
Er worden twee soorten economisch kapitaal onderscheiden: fysiek kapitaal en kenniskapitaal. Fysiek kapitaal wordt vooral gevormd door machines en infrastructuur zoals gebouwen en wegen. Zonder een hoogwaardige fysieke kapitaal-goederenvoorraad van voldoende omvang kan een samenleving haar burgers, naar huidige maatstaven, niet afdoende materiële welvaart verschaffen. Een belangrijke indicator voor de opbouw van fysiek kapitaal zijn investeringen. Investerings in bijvoorbeeld nieuwe machines en gebouwen dragen bij aan de fysieke kapitaal-goederenvoorraad waarmee bedrijven hun goederen of diensten produceren. Deels zijn investeringen bedoeld als vervanging van economisch en/of technisch verouderde productiemiddelen, deels dienen ze om via uitbreiding meer te kunnen gaan produceren. In beide gevallen dragen ze bij aan de langdurige instandhouding of stijging van de materiële welvaart.

Kenniskapitaal is de niet-fysieke component van het economisch kapitaal. Een belangrijke indicator van kenniskapitaal zijn de uitgaven voor onderzoek en ontwikkeling (R&D-uitgaven) bij bedrijven als percentage van het bbp. Het gaat hierbij om het ontwikkelen van nieuwe producten en technieken door fundamenteel en toegepast onderzoek bij universiteiten, kennisinstellingen en bedrijven. Succesvolle innovaties leiden tot een hogere arbeidsproductiviteit. Die hogere productiviteit kan de vorm hebben van een efficiënter gebruik van grondstoffen. Maar er kan ook sprake zijn van kwaliteitsverbetering en vernieuwing van bestaande producten.

De R&D-uitgaven van bedrijven in veel Europese landen gaan gelijk op met de economische ontwikkeling. De Zweedse R&D-uitgaven als percentage van het bbp schommelen het meest en liggen op een relatief hoog niveau. Van de andere getoonde landen boekt Duitsland als enige een stijging van het aandeel R&D-

uitgaven in ruim tien jaar. De R&D-investeringen in Nederland zijn vergeleken met andere lidstaten niet hoog. Voor een belangrijk deel heeft dit te maken met de economische structuur van Nederland. De Nederlandse economie is in hoge mate een diensteneconomie, waar innovatie niet alleen door R&D wordt bepaald. Uit onderzoek blijkt dat 60 procent van de Nederlandse R&D-achterstand verklaard wordt door de sectorstructuur van de economie²⁾.

2. Uitgaven aan onderzoek en ontwikkeling bedrijven

Bron: Eurostat.

Natuurlijk kapitaal

Er worden drie soorten natuurlijk kapitaal onderscheiden: klimaat en energie, bodem, water en lucht, en biodiversiteit. Schone lucht, schoon water en een schone bodem dragen bij aan gezonde levensomstandigheden voor de mens en andere levende wezens. Schoon water is eveneens van belang voor een betaalbare en veilige drinkwatervoorziening, recreatie en visserij.

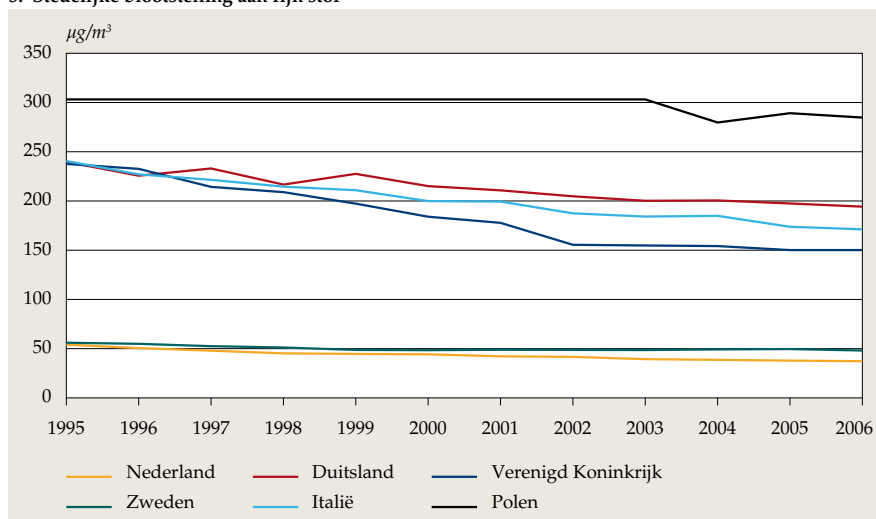
De luchtkwaliteit wordt onder andere afgemeten aan de hoeveelheid fijnstof. Fijnstofdeeltjes die vrijkomen bij allerlei economische activiteiten veroorzaken gezondheidsschade. In Nederland zijn de emissies van fijnstof in de loop der jaren gedaald, waardoor de luchtkwaliteit is verbeterd en de nadelige gezondheidseffecten zijn afgenomen. In de meeste Europese landen is de luchtkwaliteit in de afgelopen jaren eveneens verbeterd, maar de hoeveelheid fijnstof in de lucht is in de meeste lidstaten veel hoger dan in Nederland. In Nederland bestaan echter nog de nodige lokale knelpunten. In stedelijke gebieden valt bijvoorbeeld de laatste jaren geen

²⁾ Cornet et al. (CPB), *Kansrijk Kennisbeleid*, 2006.

significante afname van de hoeveelheid fijnstof meer waar te nemen, zoals in de grafiek voor veel landen is te zien.

Biodiversiteit staat voor de verscheidenheid in soorten, ecosystemen en genen. De mens is voor zijn ontwikkeling in hoge mate afhankelijk van ecosystemen, onder andere voor zijn water, voedsel en hout. De bevolkingsgroei en het eten van meer vlees per persoon zijn de belangrijkste redenen voor een toenemend gebrek aan ruimte voor de natuur. Belangrijke vraag hierbij is tot hoever de mens door kan gaan met het vergroten van zijn ruimtebeslag en biodiversiteitsverlies te veroorzaken zonder dat er ongewenste ontwikkelingen gaan optreden.

3. Stedelijke blootstelling aan fijn stof

Bron: Eurostat.

Belangrijke indicatoren voor biodiversiteit zijn de Rode Lijsten. De Rode Lijsten geven aan welke soorten planten en dieren er dreigen uit te sterven. Voor de in Nederland voorkomende soorten zijn de Rode Lijsten sinds 1995 steeds langer geworden. Er staan vooral meer vogels, dagvlinders, zoogdieren, reptielen en amfibieën op de lijsten. Een van de belangrijkste oorzaken is het verlies van habitat door landbouw, verstedelijking, bouw van wegen en spoorlijnen, en de aan dit alles gerelateerde versnippering van leefgebieden door kunstmatige barrières. Daarnaast zorgt de verminderde milieukwaliteit voor langere Rode Lijsten. Ook elders in Europa groeit het aantal soorten dat op Rode Lijsten staat.

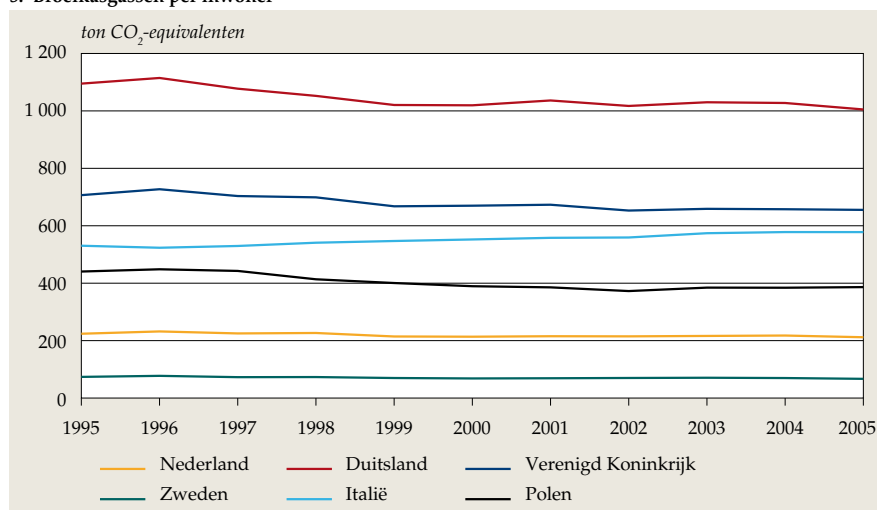
4. Rode lijst aantal soorten in Nederland

	Verdwenen uit Nederland	Totaal in gevaarzone	w.v.			
			Ernstig bedreigd	Bedreigd	Kwetsbaar	Gevoelig
<i>aantal soorten</i>						
1994	29	108	18	40	31	19
2005	29	121	30	27	37	27

Bron: Planbureau voor de Leefomgeving, *Natuurbalans 2008*.

Bij het thema klimaat en energie gaat het vooral om niet-vernieuwbare energiebronnen zoals aardgas en aardolie, en om alternatieve vormen van energie. Continue beschikbaarheid van betaalbare energie is een essentiële randvoorwaarde voor economische ontwikkeling. Een belangrijk effect van het huidige energiegebruik is de uitstoot van broeikasgassen en de toenemende klimaatverandering. Het belangrijkste broeikasgas CO₂ draagt voor 80 procent bij aan het broeikas effect.

5. Broeikasgassen per inwoner

Bron: Eurostat.

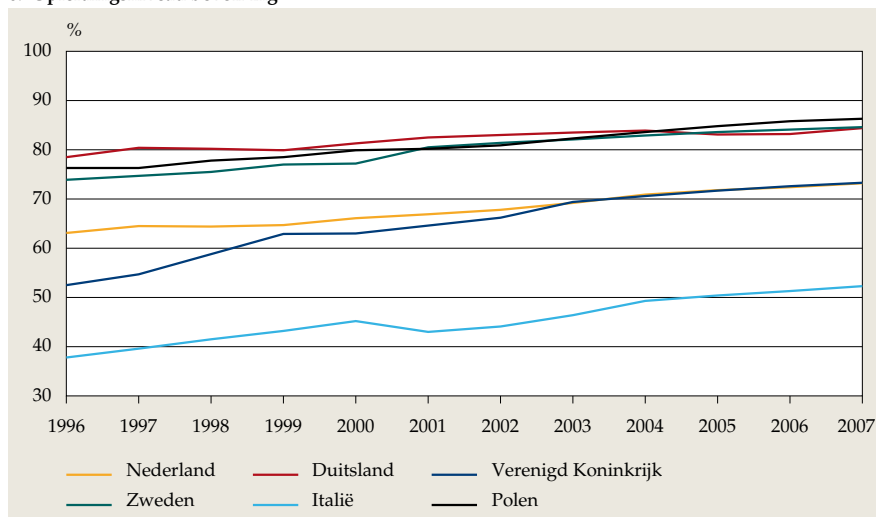
Qua uitstoot van broeikasgassen per inwoner stond Nederland in 2005 op de zevende plaats binnen de Europese Unie. In een aantal West-Europese landen zoals Duitsland, het Verenigd Koninkrijk en Italië wordt relatief meer broeikasgas uitgestoten dan in Nederland, in de meeste Oost-Europese landen minder. Binnen de Europese Unie komen in Duitsland per persoon de meeste broeikasgassen vrij. De relatieve uitstoot van broeikasgassen hangt sterk af van de economische structuur

van een land. Zo kent Nederland een groot aandeel energie-intensieve bedrijfstakken. De chemische industrie, met name de basischemie en de aardolie-industrie, zijn hier sterk vertegenwoordigd. Ook produceert de landbouwsector relatief meer broeikasgassen dan in andere Europese landen, door het relatief grote aandeel glas-tuinbouw.

Menselijk kapitaal

Menselijk kapitaal omvat de eigenschappen die mensen bezitten (het kapitaal) om persoonlijk, sociaal en economisch welzijn te realiseren. Meer specifiek kan hierbij gedacht worden aan de kennis en vaardigheden die in het onderwijs worden opgedaan, de gezondheid die mensen hebben en de wijze waarop mensen deze eigenschappen in het maatschappelijk proces aanwenden. De kwaliteit van menselijk kapitaal hangt sterk af van de beschikbaarheid van hoogwaardig onderwijs dat nieuwe ontwikkelingen snel opneemt in het onderwijsaanbod. Onderwijs is belangrijk voor individuen, bedrijven en landen. Hoogopgeleiden verdienen over het algemeen meer, wat een positieve impact heeft op de welvaart en het welzijn. Onderwijs brengt daarnaast niet-financiële opbrengsten, zoals een betere gezondheid. Bovendien heeft onderwijs een direct effect op de welvaart van toekomstige generaties door de overdracht van menselijk kapitaal van ouder op kind.

6. Opleidingsniveau bevolking¹⁾

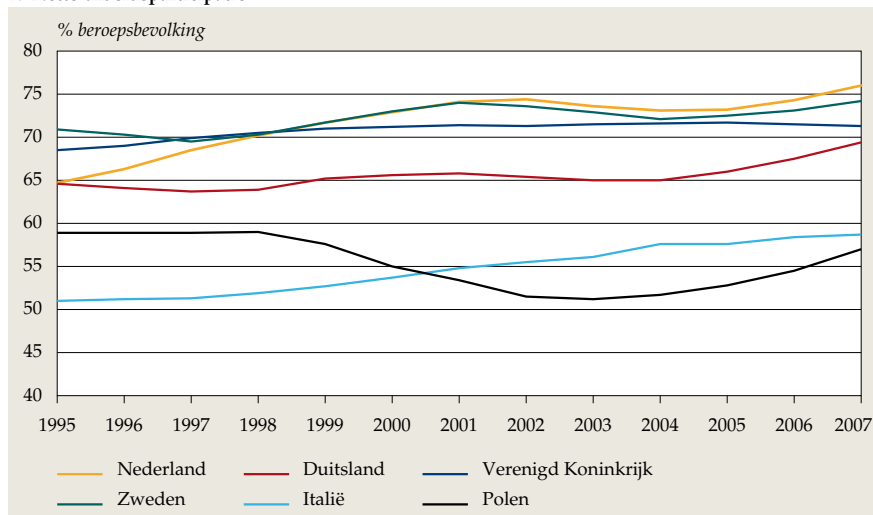
Bron: Eurostat.

¹⁾ Percentage van de bevolking van 25 tot en met 64 jaar dat minimaal secundair onderwijs van de tweede fase heeft voltooid.

Bij het thema benutting van arbeid is arbeidsparticipatie een belangrijke indicator. In het licht van de vergrijzing is de arbeidsparticipatie van groot belang. Arbeid

moet in voldoende mate beschikbaar zijn om welvaart te kunnen blijven creëren. De arbeidsparticipatie in Nederland is momenteel relatief hoog (tweede positie binnen de Europese Unie) en stijgt nog altijd. Alleen in Denemarken is de arbeidsparticipatie hoger. De hoge positie van Nederland is vooral te danken aan de beschikbaarheid van deeltijdarbeid. (Zie *Welvaartsgroei en productiviteit*.) Nergens ter wereld werken zoveel mensen in deeltijd als in Nederland. Vooral vrouwen werken veel in deeltijd. In landen als Polen en Italië ligt de arbeidsparticipatie een stuk lager.

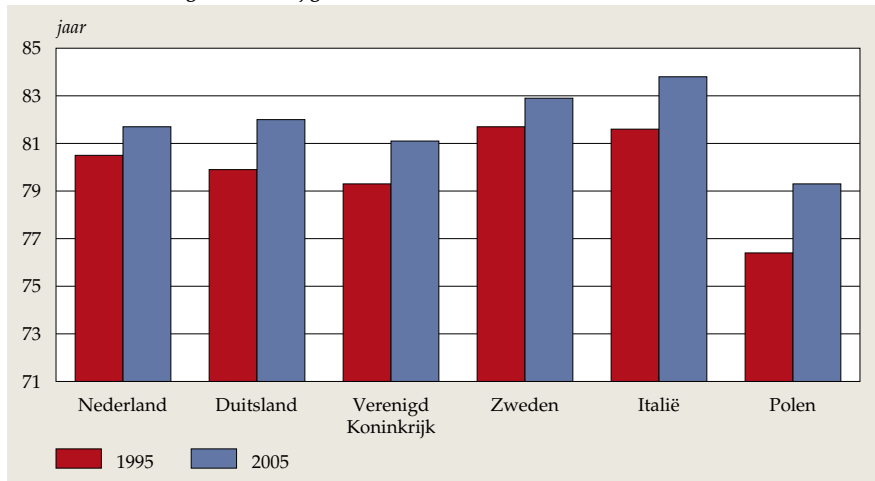
7. Netto-arbeidsparticipatie

Bron: Eurostat.

De gezondheidstoestand is een van de belangrijkste factoren in het persoonlijk ervaren welzijn. Daarnaast kunnen gezonde mensen ook een grotere bijdrage leveren aan de economie en de samenleving dan ongezonde. Een indicator voor gezondheid is de levensverwachting. De levensverwachting bij geboorte is sinds 1950 met 12 procent toegenomen in Nederland. De levensverwachting is voor vrouwen een paar jaar hoger dan voor mannen, maar staat in de middenmoot van Europa. De levensverwachting voor Nederlandse mannen is echter een van de hoogste in de Europese Unie. In alle lidstaten stijgt de levensverwachting. In Polen stijgt de levensverwachting sneller dan in de andere landen, maar het niveau ligt nog steeds beneden het Europese gemiddelde. Italië heeft relatief de hoogste levensverwachting.

8. Levensverwachting vrouwen bij geboorte

Bron: Eurostat.

Sociaal kapitaal

Sociale participatie en vertrouwen van mensen in elkaar en in instituties zijn belangrijke onderdelen van sociaal kapitaal. De aanwezigheid van sociaal kapitaal is voor een leefbare samenleving van groot belang. Het deelnemen aan het maatschappelijke leven is onder meer van nut vanwege de netwerkvorming. Netwerken helpen mensen bijvoorbeeld bij een succesvolle deelname aan de maatschappij onder meer doordat het het vinden van werk vergemakkelijkt. Netwerken zijn ook belangrijk voor het delen van waarden en normen. Hier ontleent de maatschappij ook 'nut' aan. Het verrichten van vrijwilligerswerk of mantelzorg en contacten hebben met familie, burens en vrienden is een manier om sociale participatie te vergroten. Vergeleken met andere landen in de Europese Unie is Nederland op het gebied van sociale participatie in de top te vinden. In 2006 heeft 77 procent van de Nederlanders gezegd dat ze minstens eenmaal per week contact met familie, vrienden of collega's (sociale contacten) hebben gehad.

Vertrouwen is een noodzakelijke voorwaarde bij het ontwikkelen van sociale cohesie en sociaal kapitaal in een samenleving. Als het vertrouwen ontbreekt, zullen sociale netwerken afbrokkelen of niet ontstaan en kan de democratische stabiliteit in gevaar komen. Dit komt de duurzaamheid niet ten goede. Een aspect van vertrouwen heeft betrekking op het vertrouwen dat mensen in anderen hebben, het zogenaamde geeneraliseerde vertrouwen. Vertrouwen heeft verder ook betrekking op het vertrouwen in maatschappelijke en politieke instituties zoals onderwijs, politie, bedrijfsleven, rechtspraak en vakbonden. Als wordt gekeken naar het 'vertrouwen in andere mensen' dan ligt het vertrouwen in Nederland vergeleken met andere lidstaten op een vrij hoog niveau, maar wel lager dan in de Scandinavische landen. Iets meer dan de helft

9. Sociale participatie, 2002

	Sociale contacten ¹⁾	Lidmaatschap ²⁾	Informele hulp ²⁾	Vrijwilligerswerk ²⁾
	%			
Nederland	77	75	76	20
Zweden	71	86	67	22
Engeland	70	64	61	18
Italië	63	32	44	4
Duitsland	55	64	78	18
Polen	45	19	52	5

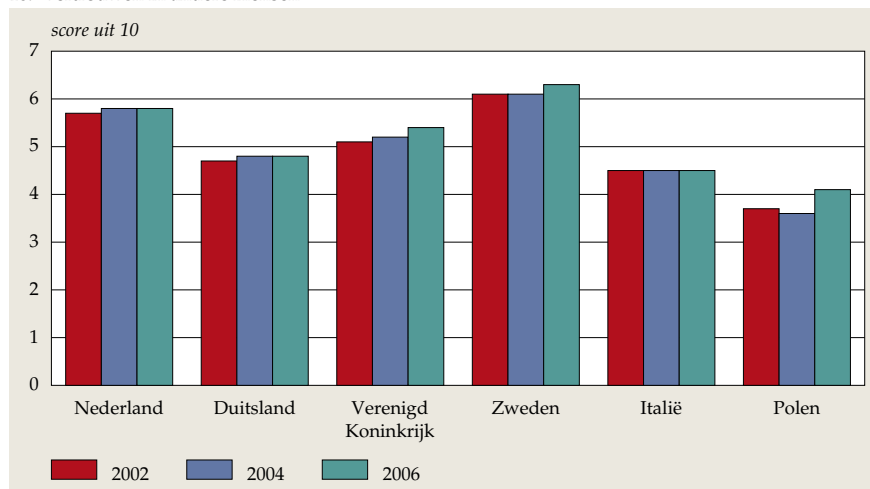
Bron: European Social Survey 2002, 2006.

¹⁾ Cijfers 2006, behalve Italië (2002).

²⁾ Er zijn 11 organisaties genoemd met als vraag of mensen daar lid van zijn, er donateur van zijn, er vrijwilligerswerk voor doen. Daarnaast is er de mogelijkheid 'overige' aan te geven. Minimaal 1 keer 'ja' telt.

van de Nederlandse bevolking zegt dat andere mensen te vertrouwen zijn. Sinds 2002 is echter nauwelijks verandering gekomen.

10. Vertrouwen in andere mensen

Bron: Eurostat, European Social Survey.

Conclusie

Duurzaamheid is een veelzijdig en complex begrip en om dit in kaart te brengen moeten veel aspecten opgenomen worden. Het streven naar duurzaamheid wordt gekenmerkt door onzekerheden. Een duurzame welvaart, ook voor de generaties na ons, vraagt om een zorgvuldige omgang met hulpbronnen. Door de tijd heen zijn er diverse methoden ontwikkeld om duurzaamheid te meten. De kapitaalbe-

nadering heeft als belangrijk voordeel dat de verschillende kapitaalvormen in hun eigen eenheden gemeten kunnen worden. Ook kan de samenhang tussen de kapitaalvormen beter worden weergegeven. De groei van een vorm van kapitaal kan de ontwikkeling van andere kapitaalvormen stimuleren. Zo leidt maatschappelijke stabiliteit (opgebouwd vertrouwen) tot een goed investeringsklimaat, waardoor de groei van economisch kapitaal wordt gestimuleerd. Daarentegen er is vaak ook sprake van schaduwzijden. Groei van de materiële welvaart gaat bijvoorbeeld vaak ten koste van bestaande natuur.

Als wordt gekeken naar de verschillende kapitaalvormen dan kan worden geconcludeerd dat Nederland zich op een aantal terreinen gunstig ontwikkelt. Nederland is in veel opzichten een welvarend land, waar de gezondheid en het opleidingsniveau sinds de Tweede Wereldoorlog aanzienlijk zijn toegenomen en waar een groot deel van de bevolking betaald werk heeft. Nederlanders hebben een relatief groot vertrouwen in elkaar en in de instituties van het land. Uiteraard zijn er ook zorgen, met name op het gebied van kennisbenutting en biodiversiteit.